

APIE PEDAGOGŲ RENGIMĄ IR ŠVIETIMO KAITĄ

Apie psichopedijos dalyką ir žmogaus ugdymą

Leonas Jovaiša

Tyrimo problema, metodas ir tikslas. Pedagogų rengimo mokslinis pamatas yra įvairūs edukologijos dalykai. Jais remiantis, mokoma ugdyti jaunąją kartą socialiai vertingam gyvenimui, bet mažiau akcentuojamas žmogaus psichinių ir dvasinių galių ugdymas. Štai naujusias N. L. Gage ir D. C. Berliner pedagoginės psichologijos vadovėlis (žr. 1) teikia informacijos labiau apie psichinį vyksmą ir savybes, bet beveik visiškai netyrinėjo technologijos, ką ir kaip ugdyti žmogaus fizinėje, psichinėje ir dvasinėje struktūroje. Tai turėtų atlikti ne pedagoginė psichologija, bet psichologinė pedagogika (psichopedija).

Problemai tirti pasirinktas sisteminės analizės metodas, leidžiantis psichopediją nagrinėti kaip visumą, o žmogaus ugdymo sistemoje išskirti svarbiausią jos elementą – asmenybę. Šio straipsnio tikslas ir yra bandymas ištirti psichopedijos dalyką kaip mokslą ir visybę žmogaus struktūrą, kurios esminiais elementais ji turėtų domėtis.

1. Psichopedijos dalyko klausimu

Terminai. Edukologija – naujas terminas. Ugdymo mokslui įvardyti iki 1992 metų buvo vartojamas pedagogikos terminas. Jį pakeitė Lietuvos mokslo taryba, patenkindama grupės pedagogikos mokslininkų siūlymą. Pedagogi-

ka įgijo siauresnę reikšmę: ji apima jaunimo ugdymo problemas. Edukologija aprėpia visų amžiaus tarpsnių žmonių ir jų grupių ugdymą per visą gyvenimą. Todėl ji yra žmogaus ugdymo mokslas.

Edukologija sudaryta iš lotyniško žodžio *educō* – ugdau, išvedu ir graikiško žodžio *logos* – mokslas. Šį terminą vietoj pedagogikos siūlė šių eilučių autorius dar 1987 metais knygoje „Pedagogikos pagrindai“. Dabar jis priijta Europoje (P. Jucevičienė, 1997).

„Pedagogika“ kilo iš senosios graikų kalbos žodžio *paidagogike* – ugdymo menas. Jis pradėtas vartoti XVIII amžiuje Vokietijoje pedagogo Johaneso Basedowo leidiniuose apie jo vadovaujamos internatinės mokyklos patirtį, apie kitokius ugdymo dalykus ir teorinius pedagogikos klausimus. Šia patirtimi domėjosi Imanuelis Kantas, pirmą kartą Europoje 1776–1789 metais dėstęs jau *pedagogiką* Karaliaučiaus universitete.

Edukologija ir pedagogika kaip mokslas. Edukologija, pedagogika ir psichologija priskiriamos socialinių mokslų sričiai. Jos skiriasi nuo gamtos ir humanitarinių mokslų, tačiau kaupia naujas objektyvias žinias apie savo tiriamąją tikrovę. Edukologija ir jos šaka pedagogika turi fundamentalaus mokslo požymių, būtent:

- naują ir naujausią informaciją apie ugdymo tikrovę,

- korektišką tos informacijos kokybinės ir kiekybinės analizės metodiką,
- empirikos tyrimais nustatytus ugdymo tikrovės dėsnius ir dėsningumus,
- mokslinę ugdymo teoriją,
- specifinius ir adekvacius mokslinio tyrimo metodus ir metodologiją,
- sukauptų žinių apie ugdymą sistemą,
- griežtą loginę dalykų santvarką.

Todėl šie mokslai gali būti vadinami fundamentaliais, nors tyrinėja ugdymo praktiką, jos vyksmą, priemones ir jų panaudojimo būdus, ugdymo dalyvių savybes, kitimą. Kartu edukologija ir pedagogika tarnauja praktikai, nes jungia teoriją su darbo veiksmis, todėl jie yra taip pat taikomieji mokslai. Nepagrįstai edukologija bei pedagogika vadinama pseudomokslais ar tik praktiniais mokslais.

Psichologijos vieta pedagogikoje. Jaunimo ugdymo mokslas, t. y. pedagogika, negali viena tyrinėti savo objekto, t. y. jaunimo ugdymo, nesiremama psichologijos žiniomis apie jaunimą. Todėl jaunimo psichologija yra esminis pedagogikos dalykas. Jaunimo amžiaus ir diferencinė (psichinių skirtubių) psichologija grindžia jaunimo ugdymo mokslą, tyrinėjantį augančios kartos

- ugdymo esmę,
- ugdymo tikslus ir uždavinius,
- švietimo, lavinimo ir auklėjimo turinį,
- švietimo, lavinimo ir auklėjimo priemones, jų panaudojimo metodus,
- švietimo, lavinimo ir auklėjimo organizacines formas,
- ugdymo valdymą ir vadybą.

Psichopedija visų tų dalykų netyrinėja, nors yra viena svarbiausių pedagogikos disciplinų. Jos tiriamasis dalykas yra tik viena žmogaus gyvybinė funkcija, leidžianti palaikyti ryšius ir santykius su aplinka, būti veikliu ir kūrybingu gyvenimo dalyviu. Ta organizmo funkcija yra ne kas kita kaip žmogaus psichika.

2. Pedagoginė psichologija ir psichologija

Žmogaus ne tik psichika yra psichologijos tyrimų dalykas. Pedagoginė psichologija tiria psichiką žmogaus ugdymo vyksme. Ne jos uždavinys – tyrinėti psichikos vyksmų, savybių ar būsenų ugdymą, tai ugdymo mokslo uždavinys, kurį sprendžia psichologinė pedagogika arba, tiksliau, – psichopedagogika, o dar platesne prasme – psichopedija.

„Psichopedija“ sudaryta iš graikiškų žodžių *psiche* – siela ir *paideia* – kultūros ugdymas. Taigi psichopedija yra sielos kultūros ugdymo mokslas. Psichologai sielą dažniausiai vadina psichika. Todėl galima sakyti, kad psichopedija tyrinėja psichikos ugdymo problemas, nors jai nesvetimi psichikos būklės ypatumų žmogaus ugdymo vyksme klausimai.

Kas tai yra psichikos, arba psichinė, kultūra? Atsakymas labai paprastas. Psichinė kultūra yra ne kas kita kaip aukščiausio lygio naudojimasis visomis psichikos funkcijomis bei operacijomis sprendžiant veiklos ir bendravimo uždavinius. Išugdyta psichikos kultūra atsiskleidžia bent tokia kokybe:

- 1) pojūčių ryškumu,
- 2) suvokimų aiškumu ir tikslumu,
- 3) atminties tvirtumu ir parengtimi,
- 4) vaizduotės realumu ir originalumu,
- 5) mąstymo kritiškumu ir kūrybingumu,
- 6) veiklos aktyvumu ir produktyvumu,
- 7) ryžtingumu, savitvarda ir valios jėga,
- 8) jausmų tyrumu,
- 9) bendravimo vertingumu,
- 10) emocijų prasmingumu ir gilumu,
- 11) charakterio žmoniškumu,
- 12) motyvacijos adekvatumu.

Mokytojai kiekvieną pamoką privalo rūpintis šiomis asmens psichinės kultūros kokybėmis, tačiau pedagogų rengimas per menkai specializuotas psichinės kultūros ugdymu, todėl nukenčia mokytojų pedagoginio darbo

reikšmingumas asmenybės psichinei brandai. Užpildžius šią spragą, galima tikėtis, kad bus ugdomi ne tik gabūs, bet ir talentingi žmonės. Specializuojant ugdymą per pamoką, taikyti- ni moksliskai pagrįsti tų kokybių formavimo metodai. Jais kaip tik domisi psichopedija.

3. Psichopedijos pedeutologija

Pedeutologija (gr. *pedeutes* – mokytojas) tyrinėja mokytoją kaip ugdymo veikėją. Jos duomenimis naudojasi edukologija. Psichopedijai taip pat svarbios pedeutologijos žinios, tačiau psichinės kultūros ugdymo mokslui ir praktikai reikia duomenų apie mokytojo, auklėtojo veiklą, susijusią su psichinių procesų lavinimu, su psichinių savybių brandinimu ir pozityvių nuotaikų kūrimu. Todėl psichopedinė pedeutologija orientuojasi į kvalifikuoto psichologo, turinčio pakankamai pedagoginės kompetencijos, ugdymą.

Be bendrųjų pedagoginio talento bruožų (komunikatyvumo, taktiškumo, organizuotumo, asmenybės gyvensenos ir pagalbos jai pastabumo, įtaigumo, išraiškingumo, inteligencijos), psichopedas pasižymi puikiu šių dalykų išmanymu:

- bendrosios psichologijos,
- amžiaus tarpsnių,
- diferencinės bei asmenybės,
- pedagoginės,
- socialinės,
- gyvensenos,
- delinkventinės,
- darbo,
- psichopatologijos,
- anomalinės,
- psichologinės diagnostikos,
- psichoterapijos.

Kitaip sakant, būsimieji pedagogai turi iš-eiti minėtų disciplinų teorinį ir praktinį kursą. Tai leis jam sąmoningai vykdyti psichinės kultūros ugdymo funkcijas.

4. Pedologija psichopedijoje

Pedologija (gr. *pais* – vaikas), arba vaikotyra, yra psichopedijos grindžiamasis vaikas, nes teikia fundamentalių žinių apie vaiko biopsichiką, psichosociologiją, apie jo prigimtį ir ugdymąsi.

5. Psichopedijos tyrimų sritys

Pagrindinė psichopedijos tyrimų sritis yra žmogaus psichinės veiklos kokybės tobulinimas. Jos tikslas – parengti ugdymo sąlygų ir priemonių sistemą, padedančią kurti optimalų psichikos darbingumą. Tad kokios yra žmogaus psichinės veiklos kokybės tobulinimo sritys?

Jau apibūdinta psichinės kultūros kokybė, atskirų psichinių funkcijų parametrai. Jie apibūdina sritis, kurias tyrinėja psichopedija, siekdama sistemos veiksmingumo. Kad būtų lengviau orientuotis ir lengviau apibrėžti tyrimo metodiką, tikslinga skirti šias sritis:

- 1) žmogaus asmenybės vertingumo ugdymą ir raidą,
- 2) tiesioginio tikrovės pažinimo kokybės plėtotę,
- 3) netiesioginio tikrovės pažinimo ir vertinimo tobulinimą,
- 4) veiklos kompetencijos didinimą,
- 5) bendravimo gerinimą,
- 6) pagalbą įveikiant psichines problemas.

Šių sričių tikrovę sudaro tokie bendriausi elementai, kuriuos galima apibūdinti šiais svarbiausiais terminais:

1. *Žmogus, jo asmenybė, jos struktūra*, struktūros sandų ir visybės plėtotė, prigimtinės kokybės – vertingumas sau, kontaktinei aplinkai, tautai, visuomenei, jo ugdymo turinys, metodai, formos;

2. *Jutiminis tikrovės pažinimas*: pojūčių, suvokinių, atminties ir vaizduotės, mąstymo, kaip tiesioginio ir netiesioginio pažinimo instrumento, naudojimo metodika, intelektas, jo diagnostika ir ugdymas.

3. *Tikrovės pažinimas simboliškai*: žodis, sakytinė ir rašytinė, gestų ir kitų simbolių kalba, kalbos ugdymas, mokymasis ir išmokimas, studijos, mokslinė, meninė, techninė kūryba, kūrybingumo ugdymas, pasaulio pažinimo literatūra, tobulinimo struktūra ir veiksmai.

4. *Veikla kaip žmogaus psichinės raiškos veiksnys*, jo kompetencijos rodikliai, veiklos rūšys, mokymas ir savilava, profesija, darbas, karjera, veiklos veiksmingumas, laimėjimai, vadybos psichopedija.

5. *Bendravimas, komunikacija*, jos tipai, santykiai, jų rūšys, visuomenės psichologinės darnos ugdymas, demokratinio ir humaniško elgesio auklėjimas ir saviaukla.

6. *Psichagogika ir psichoterapija*.

Taigi šios psichinės kultūros sritys maždaug atspindi dalyką, kurį tiria psichopedija. Čia dar mažai minimos individualios skirtybės, psichiniai sunkumai, nukrypimai nuo normalaus vystymosi, žmogaus ugdymas atsižvelgiant į bręstančio ir subrendusio asmens ypatumus. Suaugusiojo psichiniam ugdymui, veiklos kvalifikacijai ir perkvalifikavimui psichopedijoje turi būti skiriama reikiamai dėmesio. Visa tai bus nagrinėjama toliau.

6. Psichopedijos epistemologija

Minėtoms sritims tirti reikia adekvačios teorijos ir metodikos. Ją analizuoja psichopedijos epistemologija, kuri remiasi bendrąja edukologijos metodologija. Specifiška tai, kad psichopedija tyrinėja tik jaunuolių ir suaugusiųjų psichinių procesų, savybių ir būsenų kokybės ugdymą bei tobulinimą, o edukologija aprėpia daugelį kitų ugdymo struktūros komponentų.

Svarbiausia psichopedijos epistemologijos problema yra tiesos apie psichinės kultūros brandą paieška. Pirmiausia reikia suvokti, kas iš esmės yra psichinė branda, kokiais parametrais ją galima matuoti bei vertinti. Be to, reikia žinoti, kaip ją tirti, kaip matuoti, nustatyti

pokyčius ir jų lygį bei kokybę. Kitaip psichikos brandinimas būtų aklas, nežinotume, nei ką ugdyti, nei kokie ugdymo vaisiai.

Psichinė branda suprantamas vyksmas, kai gerėja tiriamo reiškinių kokybės parametrai. Gerėjimas gali reikštis tik tuo atveju, jeigu tinkamai ugdoma ir ugdomasi. Tad pirmiausia reikia konstruoti tinkamą ugdymo modelį, jį tinkamai taikyti praktikoje.

Modelis turi aprėpti tam tikro amžiaus ugdytinių standartinę grupę, dalyvių (ugdytojų ir ugdytinių) individualias skirtības, taip pat sąlygų ir priemonių sistemą (švietimo, lavinimo ar auklėjimo tikslų, turinio, vaizdumo, techninių, metodinių). Neišvengiamai reikia ieškoti ryšių tarp modelio, jo taikymo tinkamumo ir psichinės brandos lygio. *Koreliacijos* būdu randami ryšiai, nustatomas brandos lygis. Žinoma, lygio neįmanoma nustatyti, jeigu nebus įvertintas psichinės kultūros brandos lygis prieš pradėdant ugdyti psichinę kultūrą pagal parengtą modelį ir baigus darbą arba vieną etapą. Taigi psichopedija turi remtis patikima pedagoginės veiklos vertinimo metodika.

Metodikos pasirinkimo vertinimą lemia tikslus problemos formulavimas, jos struktūros analizė, tyrimo tikslai ir prielaidos, jų tikrinimo uždaviniai. Tarkim, tyrimo problema yra studentų pedagoginis pašaukimas, nes pastebėta, kad mokytojo darbą renkasi jaunuoliai, nieko nenutuokiantys apie šį darbą. Tad pirmiausia reikia tiksliai apibrėžti, kas yra pedagoginis pašaukimas, nustatyti jo struktūrą, numatyti prielaidas, kaip tirti pašaukimo struktūros sandus, numatyti konkrečius tyrimo uždavinius ir pagal juos parinkti tinkamiausius būdus, jų sistemą, kad gautume patikimų duomenų. Tarkim, kad vienas pašaukimo komponentas yra tinkamas šiam darbui. Tad reikia žinoti tinkamumo esmę, jo sandus. Jei vienas sandų yra gabumas bendrauti, tada reikia rasti metodą, kuris leistų nustatyti gabumo bendrauti kokybę. Tinkamas metodas būtų mokslškai su-

konstruotas bendravimo testas arba natūralus bendravimo testas, kai kalbama su tiriamuoju kokia nors paprasta tema. Surinkus pakankamai duomenų, dar nedaromos išvados: reikia išanalizuoti juos ir pagrįsti duomenų kokybiniu ir kiekybiniu vertinimu.

Informacijai apie tiriamąjį dalyką rinkti taikomi įvairūs metodai. Kaip ir gamtos mokslų tyrimuose, psichopedijoje taikomi du pagrindiniai – **stebėjimas ir eksperimentas**.

Gamtos moksluose šie metodai tiesiogiai atskleidžia daiktų požymius vien paprastu optiniu ar akustiniu, ar kitokiu jutiminiu suvokimu arba pasitelkiant įvairias fiksavimo bei stebėjimo priemones: fotografijas, elektrografus, teleskopus, mikroskopus ir pan. Psichopediniams tyrimams šių metodų taikymas sudėtingesnis, nes psichinių vyksmų ar savybių neįmanoma tiesiogiai stebėti. Minėtų dvylikos psichinės kultūros kokybės nei matysi, nei girdėsi, nei paliesi, nei užuosi. O vis dėlto jas galima pažinti, bet netiesiogiai – per matomas reakcijas, elgesį, atliekamus veiksmus, per girdimą kalbėjimą, per raštą, piešinius. Žmogaus vidus atsiskleidžia savo išorės veiksmuose, bet ne visada išorė būna adekvati vidui. Tai psichopedinių tyrimų sudėtingumas ir sunkumas. Šią tiesą reikia visada turėti omenyje.

Stebėjimas, kaip tyrimo metodas, taikomas laikantis taisyklių, padedančių kaupti patikimą informaciją. Pirmiausia tyrėjas turi žinoti:

- ką jis konkrečiai stebės,
- koks konkretus stebėjimo tikslas,
- kur stebės,
- kokiomis sąlygomis,
- kaip stebės.

Psichopedijos tyrimų objektas yra žmogus, o konkretus dalykas – kuri nors žmogaus psichikos dalis, koks nors vyksmas, kokia nors savybė ar savybių kompleksas, kokia nors valios ar emocijų, ar intelekto būseną. Sakykim, tyrėją domina žmogaus intelektas. Apskritai

intelekto neįmanoma tirti – reikia turėti konkretų tikslą, pavyzdžiui, paauglio gebėjimą abstrakčiai mąstyti. Kur vyks stebėjimas? Per pamoką, žaidžiant? Kai klasėje triukšmas, ar tylą? Kokius praktinius mokinių veiksmus atliekant – sprendžiant gramatikos testus, kompiuterinius žaidimus, matematinius uždavinius? Ar netrukdys mokiniui spręsti uždavinių, kai nepažįstamas tyrėjas jį stebi? Geriausia, kad tyrėjas būtų nematomas, kad mokinys nežinotų, kad yra tiriamas. Į visa tai reikia rasti tokius atsakymus, kad tyrimas duotų objektyvius, tikslus, patikimus duomenis. Gautus duomenis siekiama patikrinti. Jeigu įmanoma, kartojami stebėjimai, bet natūraliomis sąlygomis stebinys būna vis kitoks, todėl labiau stengiamasi tobulinti stebėjimų priemones, metodus, sąlygas. Tam tikslui sudaromos stebėjimo programos, parengiami jos vykdymo dalyviai, numatomi konkretus stebėjimo organizavimo planai, rezultatų apdorojimo metodai.

Stebėjimas būna *trumpalaikis ir ilgalaikis*. Sunku tiksliai apibrėžti, kiek trunka vienas ir kitas. Trukmę lemia stebimojo reiškinio sudėtingumas, aplinkybės. Pavyzdžiui, jei stebimas kokio nors amžiaus vaiko dėmesio patvarumas, per trumpą laiką galima įsitikinti, kokiomis sąlygomis dėmesys būna patvarus. Jei norime nustatyti paauglių gebėjimo abstrakčiai mąstyti brandą, reikia ilgesnio stebėjimo, nes tai sudėtinga, o jei stebima per pamokas, ši aplinkybė teikia sąlygas greičiau rasti atsakymus į klausimus apie abstraktaus mąstymo kitimą. Jeigu norima tirti vaiko kalbos raidą, prireikia kelerių metų stebėjimo.

Labai svarbu stebėjimo duomenis *tiksliai fiksuoti*. Paprasčiausias fiksavimo būdas – *užrašai*. Tyrėjas faktus pasižymi savo sąsiuvinyje, nurodydamas stebėjimo objektą, vietą, laiką, aplinkybes, trukmę. Gerai, jeigu turimas stebėjimo partneris, taip pat rašantis stebinius,

nes vėliau galima sudaryti tikslesnį stebėjimo *protokolą*. Protokolas esti išsamus stebimojo reiškinio duomenų *dokumentas*, kuriuo patikimai remiamasi analizuojant faktus.

Dar tiksliau fiksuojami stebiniai *įvairiais aparatais*: fotoaparatais, kino kameromis, vaizdo kameromis, garsografaais, detektoriais, įvairiais testeriais ir kt. Svarbu, kad šios elgesio, darbo, žaidimų, mokymosi fiksavimo priemonės netrukdytų normalios, įprastinės vyksmų eigos, t. y. nedarytų įtakos stebimiems objektams. Stebėjimas kaip tik turi fiksuoti natūralų psichinės tikrovės vyksmą, savybę ar būseną. O tai labai svarbu. Bet jis nepatogus tuo, kad reikia laukti, kol tiriamasis reiškinys pasirodys, kol susidarys reikalingos stebėjimui situacijos. Reikia taikytis prie natūralios įvykių tėkmės.

Minėti faktai, rodantys, kad neįmanoma tiesiogiai stebėti psichikos, kad stebėjimas teikia informacijos tik apie elgesį, iš kurio pažinimo negalima daryti išvadų apie psichinius reiškinius, seniau lėmė nuomonę, kad vienintelis patikimas psichologijos metodas yra *savistaba* (introspekcija). Vėliau paaiškėjo, kad savistaba teikia subjektyvios informacijos apie asmeninius išgyvenimus, o kai kurių psichinių procesų ji nepajėgi atskleisti. Pavyzdžiui, mąstymo operacijų vyksmas mąstant tiesiogiai nesuokiamas. Tad naujesnioji metodologija rekomenduoja derinti savistabą su stebėjimu, nes tik taip gaunami objektyvesni duomenys. Stebėjimas ir savistaba taip pat vyksta eksperimentuojant.

Eksperimentas yra ne kas kita, kaip tiriamojo objekto stebėjimas pakeistomis, dirbtinėmis situacijomis, kurias sudaro tyrėjas. Tiriamieji tai žino, ir eksperimentas vyksta juos veikiant tyrėjui ir pakeistai tikrovės situacijai. Jeigu objektą stebint natūraliomis sąlygomis neįmanoma tiksliai kartoti jo raiškos būdą, tai eksperimentuojant galima daug kartų sukelti norimą bei tikslią raišką, tikslus išorinius ar vidinius veiksmus, poelgius. Toks su-

keltų reiškinių kartojimas leidžia tikrinti gautus duomenis, kaupti statistiškai įdomią informaciją, kuriai vertinti galima panaudoti įvairius statistinius metodus. Taigi tuo naudingas eksperimentas.

Eksperimentas esti *natūralusis* ir *laboratorinis*. Natūralusis eksperimentas vykdomas įprastinėmis veiklos, elgesio bei bendravimo sąlygomis stebint dirbtinai sukeliama koki nors reiškinį. Pavyzdžiui, per pamoką mokiniams duodamos ne įprastinės, bet su mokslinio tyrimo programa susijusios visiškai naujos užduotys ir stebima, kaip mokiniai jas atlieka. Laboratorinio tyrimo sąlygomis paprastai naudojami įvairūs aparatai. Pavyzdžiui, suvokimui tirti naudojamas tachistoskopas – aparatas trumpoms objektų ekspozicijoms.

Stebėjimas ir eksperimentas laikomi objektyviais tyrimo metodais, nes jais pavaizduojamas toks objektas, koks jis faktiškai yra. Tai tiesa, tačiau tyrėjas yra subjektas, jis turi stengtis ne tik nedaryti įtakos tiriamojo objekto elgesiui, bet ir stebinių analizei, aiškinimui, vertinimui. Kitaip labai nukentėtų tyrimo objektyvumas, mokslinė tiesa.

Išsisakymo metodai vadinami subjektyviais. Išsisakoma *pokalbiais, įvairiomis anketomis, rašinėliais, inventarijomis*. Šie metodai yra subjektyvūs, nes tiriamasis laisvai kalba siūloma tema. Jos turinys priklauso ne tik nuo patirties, bet ir nuo asmeninių motyvų, ketinimų, tikslų, lūkesčių. Visa tai gali iškraipyti tiesą. Melas mokslui nenaudingas – žalingas. Tačiau esti atvejų, kai šie metodai teikia patikimos informacijos, labai reikalingos moksliniams tyrimams. Pavyzdžiui, kai tyrėjas sukuria situaciją, kurioje tiriamasis visiškai atvirai atskleidžia savo patirtį, savo nuostatas, ir kai tai yra tyrimo tikslas.

Pokalbis – toks psichologinio tyrimo metodas, kuriuo klausimų–atsakymų būdu gaunama informacija apie

- individo vidinius išgyvenimus,
- socialines, kultūrinės, ekonomines, politines nuostatas,
- pažiūras, įsitikinimus,
- turimas mokslines, technines, menines žinias,
- kitus žmones, jų veiklą, elgesį (liudijimas).

Pokalbiai būna laisvi, keliomis temomis, viena tema, pusiau laisvi, kai laikomasi tam tikro plano, ir standartiniai, kai su visais dalyviais vedami pokalbiai pagal tiksliai nustatytą eilę ir formuluotę. Tyrėjas pasirenka pokalbių tipą atsižvelgdamas į tyrimų tematiką, tiriamųjų amžių ir išsilavinimą. Kai norima tirti šios dienos įspūdžius, požiūrius į įvairias aktualijas, galima pasitenkinti žurnalistų interviu.

Anketa yra savotiška rašytinio pokalbio forma. Tyrėjas tiriamajam pateikia raštu aiškiai formuluotus klausimus, į juos atsakoma taip pat raštu. Tačiau sunku parinkti, formuluoti taisyklingus klausimus ir sudaryti anketą, kurioje būtų mokslinė problema, tema, tikslas, numatyti, kokie klausimai ir kiek jų gali duoti patikimus, vienareikšmius atsakymus apie tiriamą tikrovę. Svarstoma, kokios tiriamųjų grupės gali turiningai atsakyti. Surinkus anketas, skaičiuojama, kiek tiriamųjų atsakė į kiekvieną klausimą.

Klausimai būna *atviri* arba *uždari*. Uždaru vadinamas klausimas, reikalaujantis vieno atsakymo, pavyzdžiui, „Ar mėgsti keliauti?“ Atviras – klausimas, kai tiriamasis gali plačiau pasisakyti pateiktu klausimu, pavyzdžiui, „Kaip rengeisi pamokoms?“ Pagal klausimų pobūdį ir anketos vadinamos uždaromis arba atviromis. Atvirose anketose dažnai pateikiama daug galimų atsakymų variantai. Tiriamajam keliamas uždavinys – pasirinkti vieną ar kelis atsakymus ar parašyti savo originalų bei savarankišką atsakymą. Taip palengvinamas tiriamąjo aktyvumas, o tyrėjas gauna lengvai apdorojamus atsakymus. Tačiau anketinis tyri-

mas neduoda progos tiriamiesiems visiškai išsakyti.

Rašinėliai kokia nors laisva tema teikia galimybę atvirai, nuoširdžiai pagal savo patirtį ir sugebėjimus plačiai pasisakyti. Jie gali būti labai informatyvūs: atsikleisti nematomą tiriamųjų gyvenimą, emocijas, išsilavinimą, pažiūras. Palyginus su anketų duomenų apdorojimu, rašinėlius sunkiau nagrinėti. Kad būtų lengviau ją nustatyti, jos turinio kai kurios mintys koduojamos, tarkim, visų tiriamųjų kalbėjimas tema „Aš labiausiai vertinu grožį“ žymimas 1, o „Nekenčiu neištikimybės“ – 2 ir t. t. Suskaičiavus visų kalbų kodus, lengva nustatyti, ką labiausiai vertina tiriamoji grupė.

Rašinėliai būna *įspūdžių, samprotavimų, aprašomieji, aiškinamieji*. Įspūdžių rašinėliuose atsikleidžia tiriamųjų pastabumas, vidinis turinys, nuostatos, emocinis tikrovės vertinimas. Juo įspūdžiai emocionalesni, juo giliau tikrovė išgyvenama. Todėl skiriami *gilūs, bendri* ir *pirmi* įspūdžiai.

Pirmi įspūdžiai palieka sąmonėje stiprius intelektinius-emocinius pėdsakus, bet nepakankamai išsamius, tikslūs. Juos atkuriant ir pasakojant, subjektui reikia kai ką papildyti, patikslinti. Remiamasi savo nuojauta, patirtimi. Taip nejučia atsikleidžia subjektas. Žinant tikrąją padėtį, lengva skirti subjekto ypatybes nuo apibūdinamos tikrovės.

Bendras ko nors įspūdis, kurį iš savo patirties pateikia tiriamasis, yra ne toks vertingas duomuo pažįstant subjektą. Vis dėlto šis duomuo pasako daug apie tiriamąjo dėmesingumą, pastabumą, interesus, mąstyseną, nusiteikimą bei vertinimų galią. Žinoma, nepakanka suvokti vieno kurio nors dalyko bendrąjį įspūdį, kurį išgyveno tiriamasis, kad būtų galima daryti išvadas. Reikia gerai pažinti tiriamąjį, kad būtų galima apie jį spręsti pagal jo bendruosius tikrovės įspūdžius.

Gilus įspūdis, kurį yra išgyvenęs tiriamasis, labiau vienareikšmiškai byloja apie jo vidinį pasaulį, ypač apie intelektinę-emocinę dalį. Pavyzdžiui, jį iki ašarų sukretė Jono Biliūno „Kliudžiau“ skaitymas, užgaulus mokytojo žodis apie klasės draugą. Juk tai aiški nuroda į asmens emocingumą.

Samprotavimų rašinys taikomas vyresnio amžiaus tiriamiesiems. Jis būna *analitinis*, kai faktą ar reiškinį siekiama suskirstyti į jo sudedamąsias dalis, *diskursinis*, kai griežtu loginiu nuoseklumu ieškoma išvadų, *diskusinis* – kai kas nors ginčijama, *konvergentis* – kai mąstoma panašios krypties sąvokomis, *divergentis* – kai mąstymas vyksta skirtingomis kryptimis, pastebima naujų požymių, keliama kitokių minčių, kuriamos sudėtingos išvados. Rašinėliuose kas nors aprašoma, kai nurodomi daiktų, įvykių, reiškinių požymiai. Jie rodo tiriamojo orientaciją į daiktus, mąstysenos vaizdumą, konkretumą. Aiškinamieji rašinėliai padeda suvokti tiriamųjų gebėjimą mąstyti apie daiktų, reiškinių ryšius ir santykius, jų filosofiją. Pasakojamieji rašinėliai rodo polinkį domėtis įvykių raida, istorija.

Labai informatyvios medžiagos apie tiriamąjį galima sukaupti, jeigu jis rašo savo **autobiografiją** koku nors vienu ar keliais aspektais. Tarkim, mokiniai rašo savo prisiminimus apie santykius su tėvais, kai jie lankė vaikų darželį, kai pradėjo mokytis mokykloje ir pan. Iš prisiminimų galima pastebėti ne tik požiūrius, bet ir vaiko charakterį, nukrypimus ir pan.

Autobiografinis pokalbis ne mažiau informatyvus, jeigu tiriamasis visiškai pasitiki tyrėju. Jis patogus tuo, kad laisvu pašnekesiu galima apžvelgti įvairias temas, stebėti tiriamojo reakciją į tai, ką jis pasakoja, ir tuo remiantis daryti atitinkamas išvadas. Todėl šis metodas plačiai taikomas ne tik moksliniuose, bet ir diagnostiniuose asmenybės problemų tyrimuose, psichoterapijoje.

Prie išsiskakymų metodų galima skirti **dalyko aprašą (inventariją)**. Jis ypatingas tuo, kad surašomi visi reikalingi teiginiai apie dalyką, kuris numatomas tirti. Pavyzdžiui, norime iširti, kokios priežastys trukdo moksleiviams gerai pasirengti pamokoms. Surašomos visos galimos priežastys, lapas pateikiamas kokios nors klasės mokiniams ir prašoma skaitmeniu 1 pažymėti retą priežastį, skaitmeniu 2 – dažną, skaitmeniu 3 – kasdienę priežastį. Vėliau suskaičiuojami teiginiai ir taip nustatomos trejopos priežastys, būdingos atskiroms socialinėms grupėms.

Parengta daug tipinių aprašų, kuriais galima tirti asmenines problemas, asmenybės tipus, charakterį, profesinį kryptingumą, interesus, vertybines orientacijas ir kt. Kai kurie aprašai paplitę įvairiose šalyse, tad juos reiktų pritaikyti ir pas mus.

Tiek moksliniais, tiek ir diagnostiniams tyrimams vartojamas **testų metodas**. Testas (angl. *test* – bandymas, tyrimas, patikrinimas) – tokia užduotis, kurios atlikimo rezultatai apibūdina kurią nors atlikėjo savybę. Moksliniuose tyrimuose dažniausiai naudojami *informaciniai testai*, kuriais kaupiamos žinios teoriniams apibendrinimams. Šios užduotys dažniausiai esti paprasti, vis sudėtingėjantys uždavinėliai, sudarantys tam tikrą pagal tyrimo tikslą apibrėžtą visumą. Pavyzdžiui, turint tikslą tirti pradinukų pastabumą, duodamas lapas piešinių, vaizduojančių daiktus su kai kuriais trūkumais ir prašoma pasakyti, ko šiems daiktams trūksta. Nupiešiama žmogaus galva be vienos ausies, dviratis su priešingai sudėtais pedalais ir pan.

Skiriami *psichologiniai* ir *didaktiniai* testai. Pirmaisiais renkama informacija apie žmogaus psichiką, jo veiklos ypatumus, bendravimo savybes, o antraisiais – apie mokymąsi, pažangumą, laimėjimus. Tarp psichologinių testų labiausiai paplitę intelekto, specialiųjų ge-

bėjimų testai. Didaktinius testus rengia dalykų mokytojai, taip pat Švietimo ir mokslo ministerija brandos egzaminams.

Dokumentų tyrimas – rečiau taikomas metodas, bet jis neišvengiamas, kai reikia nustatyti asmens praeities charakteristikas. Mokykliniai dokumentai rodo mokymosi ir elgesio ypatumus praeityje ir dabar, sveikatos institucijų, darbo, teisėtvarkos bylos teikia vertinimų duomenų apie kai kuriuos tiriamuosius.

Kaip matyti, minėti metodai leidžia sukaupti daug faktinės medžiagos, bet ja tyrimas nesibaigia. Medžiaga analizuojama ir vertinama dvejopai – kokybiškai ir kiekybiškai, t. y. teoriškai ir statistiškai.

Statistinė analizė ir vertinimas atliekamas įvairiais metodais: vidurkių, procentų, pasiskirstymų, ryšių tarp požymių stiprumo, rezultatų patikimumo skaičiavimais ir pan. Statistika nieko neįrodo, tik parodo. Teorinis empirinių duomenų apdorojimas pirmiausia vyksta

- tikrinant empirinės medžiagos vertingumą numatytam tyrimo objektui, tikslui, hipotezei,
- išryškinant ir nustatant metodų tinkamumą,
- tikslinant mokslinių sąvokų bei terminų panaudojimo prasmingumą ir teisingumą,
- užtikrinant dėstymo, aiškinimo logiką,
- formuluojant išvadų adekvatumą ir pagrįstumą,
- apibrėžiant mokslinę ir praktinę tyrimų reikšmę.

Tyrimo rezultatų apdorojimu siekiama visiško objektyvumo.

7. Psichikos diagnostika

Psichologinė diagnostika taip pat yra tyrimas taikant apibūdintus metodus, tačiau jis taikomas praktikos reikalams. Jau kalbėta apie mokslinį tyrimą, kuriuo teisingos žinios mokslo plėtotėi – psichopedijai. Diagnostikos tiks-

las – padėti psichologams, pedagogams, socialiniams ir kitiems žmogumi besidomintiems darbuotojams rasti tinkamų būdų, padedančių *greitai, objektyviai, patikimai, pagrįstai, visapusiškai pažinti* individualybės ypatumus, asmenybės bruožus ir visybę, kad būtų galima efektyviai padėti žmogui rūpinamais psichinio gyvenimo, mokymosi, darbo klausimais.

Greitai pažinti individualybę padeda *standartizuoti metodai*. Nuo paprasto tyrimo metodo jie skiriasi tuo, kad jų panaudojimas leidžia tiriamą asmenį priskirti grupei žmonių, turinčių tam tikrų savybių, kuriomis galima apibūdinti tiriamąjį. Pavyzdžiui, intelekto testu, susidedančiu iš 12 mąstymo uždavinių, tiriami miesto dvyliktyjų klasių mokiniai. Tarkim, kad, suskaičiavus tyrimo rezultatus, paaiškėja, kad dvyliktokai, teisingai išsprendę 12 uždavinių, sudaro geriausiai mąstančių grupę, 10–11 uždavinių – gerai mąstančių grupę, 8–9 – vidutiniškai, 6–7 – blogai, o 5 – labai blogai mąstančių dvyliktokų grupę. Toks tyrimas lyg ir standartizavo testą tam miestui, tai klasei, o jeigu tiriamųjų skaičius būtų pakenkamai didelis, tai rezultatai tikėtų ir visai Lietuvai, t. y. juo matuojama miesto dvyliktos klasės mokinių intelekto kokybė penkiais lygiais. Tai reikštų, kad ir ne tos grupės bet kuriomiesto mokiniui atlikus šį testą būtų galima nustatyti jo intelekto lygį. Kaip matome, tyrimas atliekamas labai greitai.

Standartizuojant kokį nors testą, imama atsitiktinė to paties amžiaus bei išsilavinimo grupė mokinių (apie 5–10 proc. visos tiriamųjų populiacijos), kiekvienam duodamas toks pat testas, nustatomas visiems vienodas testo užduočių sprendimo laikas, baigus testą, skaičiuojamas testo atlikimo vertinamasis balas (surinktų taškų skaičius) ir atliekami statistiniai skaičiavimai. Kad būtų aiškiau, parodysime, kokie atliekami statistiniai skaičiavimo veiksmai (plg. 2).

Pirmiausia balų didėjimo tvarka surašomi galimi surinkti balai, paskui prirašoma, kiek tiriamųjų gavo kokį balą. Vėliau skaičiuojami vidurkiai. Vidurkis apskaičiuojamas paprastai: surinktų taškų (balų) suma dalijama iš mokinių skaičiaus, bet, jeigu kiekvienas dydis (surinktas taškų skaičius) pasikartoja (tą patį balų skaičių gauna keli mokiniai), skaičiuojama pagal tam tikrą formulę. Štai ji:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n f_i x_i}{\sum_{i=1}^n f_i}, \text{ čia}$$

$\bar{x}$ – vidurkis,

$\sum_{i=1}^n$ – suma,

x_i – pelnyti, balai,

f_i – balų dažnumas.

Sakykim, 12 balų surinko tik 3 mokiniai, 11 balų – 4 mokiniai ir t. t. Pavyzdžiui, nedidelis testas davė tokius rezultatus. Tai matyti iš šios lentelės. Joje taip pat parodomas duomenų nukrypimas nuo aritmetinio vidurkio. Jis apskaičiuojamas pagal ankstesnę formulę šitaip:

$$\frac{36 + 44 + 80 + \dots + 15}{3 + 4 + 8 + \dots + 3} = \frac{356}{40} = 8,9.$$

$x_i =$ pelnyti balai	$f_i =$ balų daž- numas	$x f_i$ balų suma	$x_i = \bar{x}$ nukrypimas nuo vidurkio
12	3	36	12 - 8,9 = 3,1
11	4	44	11 - 8,9 = 2,1
10	8	80	10 - 8,9 = 1,1
9	10	90	9 - 8,9 = 0,1
8	7	56	8 - 8,9 = -0,9
7	5	35	7 - 8,9 = -1,9
6	0	0	6 - 8,9 = -2,9
5	3	15	5 - 8,9 = -3,9

Sužinoję vidurkį ir nukrypimus nuo vidurkio nustatysime, koks bendras duomenų išsibarstymo (dispersijos) rodiklis. Tai daroma apskaičiuojant visų nukrypimų kvadratą ir jų vidurkį pagal formulę:

$$\sigma^2 = \frac{\sum_{i=1}^n f_i (x_i - \bar{x})^2}{N}.$$

Įrašę reikšmes, gausime:

$$\sigma^2 = \frac{3,1^2 + 2,1^2 + 1,1^2 + 0,1^2 + (-0,9)^2 + (-1,9)^2 + (-2,9)^2 + (-3,9)^2}{40},$$

$$\sigma^2 = 1,08.$$

Dabar reikia sužinoti standartinį nukrypimą, dar vadinamą vidutiniu kvadratinu nukrypimu. Tai atliekama ištraukiant kvadratinę šaknį iš dispersijos rodiklio. Mūsų pavyzdys toks:

$$\sigma = \sqrt{1,08} = 1,04.$$

Dabar galima standartizuoti septynių užduočių testą 40-čiai 12-tos klasės mokinių. Pirmiausia randama standartinė z norma kiekvienam atliktam testui pagal tokią formulę:

$$z = \frac{x_i - \bar{x}}{\sigma}.$$

Jos rezultatai tokie:

$$3,1 : 1,04 = 2,21,$$

$$2,1 : 1,04 = 2,02,$$

$$1,1 : 1,04 = 1,05,$$

$$0,1 : 1,04 = 0,09,$$

$$-0,9 : 1,04 = -0,86,$$

$$-1,9 : 1,04 = -1,82,$$

$$-2,9 : 1,04 = -2,78,$$

$$-3,9 : 1,04 = -3,75.$$

Dabar tikslinga nustatyti patogesnes už išspręstus testo uždavinius standartinės normos (be minuso ženklų). Tam yra įvairių formulių.

Pasinaudosime dažniausiai vartojama IQ normos skaičiavimo formule. Ji paprasta:

$$IQ = 100 + 15z, \text{ kur}$$

100 laikomas surinktų balų (taškų) vidurkiu, o 15 – standartiniu nukrypimu.

Įrašę reikšmes į normuojamo testo rezultatus, gausime tokias standartines surinktų balų normas:

$$IQ = 100 + 15z = 100 + 15 \times 2,21 = 133,15.$$

$$IQ = 100 + 15 \times 2,02 = 130,3$$

$$IQ = 100 + 15 \times 1,05 = 115,75$$

$$IQ = 100 + 15 \times 0,09 = 101,35$$

$$IQ = 100 + 15 \times (-0,86) = 87,1$$

$$IQ = 100 + 15 \times (-2,78) = 59,2$$

$$IQ = 100 + 15 \times (-3,75) = 43,75.$$

Ką šie skaičiai reiškia? Jie sako, kad, išsprendę 9 užduotis, dvyliktokai yra vidutinių mąstymo sugebėjimų, nes jų standartinis balas svyruoja apie 100. Kiti standartiniai balai žymi aukštesnį ar žemesnį intelektą. Tačiau reikia nepamiršti, kad yra nemažai veiksmų, kurie rodo, kad testų standartiniai balai nesugeba atspindėti tikrosios intelekto pajėgumo būklės. Galbūt mokinys neišsprendžia kaip tik šio tipo užduočių, o kitokio tipo, net dar sunkesnių, jis gali sėkmingai spręsti. Todėl būtina būti kvalifikuotam taikant diagnostikos testus.

Objektyviai, patikimai ir pagrįstai (tinkamai) diagnozuojama individualybė, jeigu jos pažinimo metodai bus parengti pagal psichodiagnostikos *objektyvumo, patikimumo, tinkamumo* kokybinius ir kiekybinius reikalavimus. Trumpai juos galima apibūdinti taip:

- tyrimo metodikos objektyvumas pasižymi tyrimo sąlygų, priemonių ir rezultatų apsauga nuo bet kokio subjektyvumo, pavyzdžiui, nuo diagnosto ar subjektyvaus aplinkybių interpretavimo;
- metodikos patikimumas vertinamas jos tikslumu, t. y. gebėjimu kiekvieną kartą tiksliai, be svyravimų matuoti tai, kas yra matuojama,

ma, apibūdinama. Tai daroma tokiu būdu:

- 1) po ilgesnio laiko kartojant tą patį testą tiems patiems tiriamiesiems,
- 2) naudojantis paralelinėmis testo formomis,
- 3) dalijant tą patį testą į dvi ekvivalentiškas užduočių dalis,
- 4) tiriant testo sandarą.

Visais šiais atvejais matuojama pakartotino testavimo duomenų koreliacija. Jei koreliacija sutampa arba yra labai mažas koreliacijos koeficientų skirtumas, manoma, kad testas patikimas. Patikimumas skaičiuojamas remiantis šia koreliacijos formule:

$$r_{ii} = \frac{N \sum x_1 x_2 - \sum x_1 \sum x_2}{\sqrt{\left[N \sum x_1^2 - \left(\sum x_1 \right)^2 \right] \left[N \sum x_2^2 - \left(\sum x_2 \right)^2 \right]}}$$

- metodikos pagrįstumas (tinkamumas, validumas) esti tik tada, kai vaizduojamas bei nurodomas tas veiklos, elgesio bei santykių bruožas, kuris tiriamas. Būna taip, kad tiriama viena, gaunama kas kita. Validumas tikrinamas įvairiais būdais atsižvelgiant į jo rūšis: į turinio, teorinį, empirinį, faktorinį validumą. Tam reikia specialaus psichologinio pasirengimo.

Iš tų pavyzdėlių matyti, kad diagnostinis tyrimas teikia greit ir visapusiškai teisingų žinių apie tiriamąjį, kad jam būtų suteikta patikima, veiksminga pagalba asmenybės gyvenimo sklaidai.

Svarbiausias diagnostikos uždavinys – visais galimais, etiškai pateisinamais būdais tirti asmens problemų ar blogo elgesio, sunkiai atliekamos veiklos priežastis, glūdinčias vidinėse tiriamojo struktūrose ar jo aplinkoje. Dažniausiai esti keletas priežasčių. Reikia rasti svarbiausią priežastį, iš kurios kyla kitos, lemiančios veiklą, elgesį ar dvasinius išgyvenimus. Be to, svarbu nustatyti priežasčių kilmę, šaltinius, jas palaikančius veiksmus. Dažniau-

siai negerovių priežastys glūdi vaikystėje, pauglystėje. Todėl detalūs biografiniai pokalbiai gali padėti nustatyti dabarties elgesio ar išgyvenimų faktų priežastis.

Rūpinantis psichinės ir dvasinės jaunuolių kultūros pažanga, jau per pirmą susitikimą ieškoma tiriamiesiems nepastebimų būdų pažinti jų sielą. Be tokio žinojimo dažniausiai neveiksmingas būna pedagoginis darbas.

Žmogaus ugdymo klausimu

Problema. Psichopedija, kaip vadovavimo žmogaus psichiniam ir dvasiniam gyvenimui mokslas, turi remtis šiuolaikiniais psichologijos ir humanitarinių mokslų, ypač žmogaus, visuomenės, religijos ir kultūros filosofijos, lietuvių etnologijos, laimėjimais. Šių mokslų integracija turėtų būti grindžiamasis psichopedijos dalykas. Šios straipsnio dalies tikslas – glaustai apžvelgti žmogaus struktūrą ir asmenybės ugdymo galimybes.

1. Žmogaus kilmė ir sąmonė

Žmogaus kilmė aiškinama trejopai: mitologiškai, teologiškai, antropologiškai. Pirmieji du gerai žinomi. Biologas Čarlis Darvinas, pastebėjęs gyvūnijos rūšių vystymąsi iš žemesnės pakopos į aukštesnę, žmogų kildino iš beždžionės. Šiai pažiūrai daug prieštarauta. Prancūzijos jėzuitų kunigas Pjeras Tejaras de Šardenas (Pierre Teilhard de Chardin), žymus šiuolaikinis katalikų teologas ir antropologas, Kinijoje radęs sinantropo palaikus, nesmerkė Darvino teorijos, teigė, kad Dievo kūrybos planuose būta žmogaus evoliucijos.

Mokslininkai antropologai daug nuveikė aiškindami žmogaus kilmę, bet nuo prielaidų toliau nepažengta. Visiems jų teiginiams prieštarauja vienas faktas: nerasta abstrakčiai mąstančio ir sąmoningai kuriančio gyvulio. Kiek žmogus būtų biologiškai panašus į beždžionę,

nerasta beždžionėse esmingo žmogui požymio – protingumo. Kaip tik šiuo požymiu žmogus yra unikalus tarp Žemės gyvūnų. Nebūta atvejo, kad protingumas gyvuliuose vystytųsi. Tad galima tvirtai teigti, kad žmogus neišsivystė iš žemesnės gyvūnijos rūšies – jis radosi iš specifinės žmogui padermės, galbūt iš primato, kuriame dominavo žmogaus savybės. Žmogus vystėsi iš žmogaus, o ne iš beždžionės.

Kuo specifiškas tik žmogui būdingas protas? Ši žmogui būdinga galia veikia jo intelektą, ir kaip tik dėl to jis iš esmės skiriasi nuo vadinamojo beždžionės intelekto.

Protas yra žmogaus dvasios savybė, pasireiškianti dvasios jėga suprasti objektyvios tikrovės ryšius ir santykius tokius, kokie jie iš esmės yra, leidžia intelektui spręsti apie daiktus ir situaciją, prie jos prasmingai taikytis ar ją keisti, įsiminti savo ir kitų žmonių, visuomenės patirtį, svarstyti, priimti, atmesti, keisti sprendimus apie viską. Protu mes ne tik pažįstame, bet ir vertiname, suprantame pasaulį ir save. Jo galia iš pasaulio pažinimo, vertinimo, supratimo, patirties sukuriamas toks psichologinis darinys, kurį filosofai, vėliau ir psichologai pavadino sąmone (soznanije, Bewusstsein, consciousness, conscience).

Sąmonė – tai psichikos savybė, galinti pavaizduoti ir išsakyti mūsų išgyvenamą ir interpretuojamą tikrovę kalba ir nekalbiniu bendravimu. Būti sąmoningam – tai:

- 1) justti, kad esi,
- 2) jausti, kad kažkas yra,
- 3) būti budrios psichikos, t. y. aiškiai suvokti aplinką, reiškinius, įvykius,
- 4) tikslingai naudoti savo patirtį,
- 5) pagrįstai vertinti objektyvią ir subjektyvią tikrovę.

Tokios sąmonės kiti Žemės gyvūnai neturi.

Žmogaus protas yra jo dvasios savybė, gimusi kartu su žmogaus užuomazga, iš esmės nekintanti, o sąmonė atsiranda ir vystosi tam

tikro etapo žmogaus filogenezėje ir ontogenezėje. Jos kitimą ir brandą lemia aplinka, jos kultūra, sociumas, istorija. Kaip tik protas leidžia žmogui kisti, intelektualiai bręsti, perimti kultūrą, žmonių santykius, istoriją ir ją kurti. Neginčijama, kad Aleksandro Makedoniečio sąmonė buvo kitokia negu Napoleono, XIX amžiaus lietuvių sąmonė gerokai skyrėsi nuo XX amžiaus pabaigos Lietuvos gyventojų.

Ontogeninėje raidoje susiformuoja skirtingos žmogaus sąmonės lytys. Tikslinga skirti pasaulimonę ir savimonę. Pasaulimonėje skleidžiasi buitinė, socialinė, religinė, tautinė, antitautinė, mokslinė, meninė, techninė sąmonė. Nuo vienos kurios lyties ar nuo kelių dominavimo priklauso individo orientacija pasaulyje ir jo veiklos pobūdis, formuojantis mentalitetą. Savimonė atskleidžia sau save. Žmogus atpažįsta savo vidinį gyvenimą, savo charakterį, sugebėjimus. Tai leidžia jį valdyti savo mąstyseną, jauseną, poreikius. Taip jis darosi pasaulio ir sau žmogus.

Kaip matyti, proto negalima kildinti iš biologinių gyvulio ar žmogaus pradų. Protas skleidžiasi tik žmogaus biologijoje, nes protas nuo žmogaus biologinės struktūros neatskiriamas. Jei protas būtų tik biologinė ypatybė, tai galėtume tirti gyvulių protą. Tiesa, gyvulių protu laikomas instinktas. Bet jis visiškai kas kita. Tai instinktas – atskiros gyvulių rūšies biologinių standartinių reakcijų į aplinkos ir fizinius vidaus poveikius visuma. Kaip sakytą, žmogaus proto formų net beždžionėse (aukštesniojoje gyvūnijos rūšyje) nepastebėta, nors plačiai kalbama apie beždžionių intelektą, net gebėjimą atpažinti save veidrodyje, išmokti daug žmonių kalbos žodžių. Bet visa tai nepasiekia žmogaus sąmonės lygio.

Nuo Austrijos psichiatro Zigmundo Froido (Sigmund Freud) laikų plačiai rašoma apie sąmonę, kažkur už sąmonės ribų konservuojamą ir perdirbamą įgytą patirtį, turinčią reikšmę žmogaus fizinei ir dvasinei saviraiškai.

Daug įdomių, ne visada galimų patikrinti dalykų pastebėta, tiriant sąmonės reiškinius, bet jie neturi esminės reikšmės jaunimo psichinėms galioms ugdyti. Glaustai galima pasakyti, kad sąmonė yra ne kas kita, kaip atmintis, kurios turinys, laikinai nepatenkantis į dėmesio lauką. Kai dėmesys tą atminties turinį iškelia į sąmonės centrą, visos sąmonės „paslaptys“ išnyksta.

2. *Žmogus kaip kūno, sielos, dvasios darinys*

Jau nuo Antikos Platono ir Aristotelio laikų kartojama mintis apie dualistinę žmogaus prigimtį, būtent žmogus yra mirtingo kūno ir nemirtingos sielos darinys. Materializmas teigia, kad smegenų veikla produkuoja tai, kas vadinama siela, arba psichika, o idealizmas įrodo, kad siela leidžia smegenims gaminti sielos, arba psichikos, reiškinius. Įrodoma paprastai: jokia materijos forma neprotauja. Smegenys negali protauti, „gamintis psichikos“, nes jos yra tik materialus fiziologinis darinys, kaip ir bet kuri materija, neturintis sąmonės galių.

Dualistinės žmogaus prigimties sampratą bandyta įveikti kitokiomis prielaidomis. Pavyzdžiui, fenomenologai sako, kad tikrovė yra vieno prado, bet su dviem skirtingomis apraiškomis – medžiaginėmis ir nemedžiaginėmis (sielos). Identizmas sutapatina kūną ir sielą. Pavyzdžiui, Antanas Maceina skiria tris žmogaus pradus: kūną, sielą ir dvasią. Siela, arba psichika, yra kūno funkcionavimo padarinys, o dvasia – žmogaus būties veiksnys, savo galią imantis iš visatos Kūrėjo. Čia verta paminėti, kad ir Imanuelis Kantas jau XVIII amžiuje sielą laikė materialia, kūno, dalimi. Paprasčiausia žmogaus struktūra yra tokia.

Šioje schemoje parodytas toks žmogaus struktūros piešinys:

KŪNAS	SIELA	DVASIA
galva liemuo galūnės	pažinimas jausmai valia	protas vertybės tikėjimas

- kūnas susideda iš galvos, liemens ir galūnių;
- siela – iš pažinimo procesų, jausmų ir valios;
- dvasia – iš proto, vertybių ir tikėjimo.

Žinoma, būtų galima paminėti dar kai kurių detalių, bet esminė struktūra visiems aiški. Vis dėlto ją verta pakomentuoti.

Tokia žmogaus struktūra kelia mintį, kad žmogus yra ne dvimatė, bet trimatė struktūra. Ar jos sudedamosios dalys yra iš esmės skirtingos, kaip tai įrodinėja minėti autoritetai?

Laikantis Kanto ir Maceinos požiūrio, jog kūnas ir siela yra materialios prigimties, skiriasi tik savo funkcijomis. Jų biologinė prigimtis sutampa su chordinių gyvūnų galia kai ką pažinti, kai ką jausti, kai ką ištvirti. Tiktai žmogaus dvasia leidžia viską pažinti, viską jausti, viską valdyti savo motyvų ir iš jų atsirandančių valios bei fizinių pastangų. Štai ir kyla klausimas, ar tikrai žmogaus dvasia yra absoliučiai skirtinga nuo žmogaus kūno. Ji juk yra Absoliučios Dvasios, kaip Dievą vadina idealistas Hegelis, dalelė žmoguje. Tokią dvasios prigimtį atmeta pozityvistai, natūralistai, materialistai, bet ją priima idealistai. Ar gali būti trečia pažiūra? Ji yra.

Ar pasaulio ir metapasaulio pažinimas gali vykti be žmogaus galvos ir proto? O protas yra dvasios apraiška žmoguje. Jeigu protas iš esmės skirtųsi nuo galvos smegenų fiziologijos, kuri yra suvokimo, atminties, mąstymo substratas, tai nevyktų žmogiškasis tikrovės pažinimas. Tačiau protas ir smegenys nėra tas pats, smegenų procesai nėra tas pats kaip pažinimo procesai. Patys smegenų procesai dar neteikia pažinimo. Gyvulio smegenys tik re-

aguoja į išorės padirginimus, bet netalkininkauja priimant sąmoningus sprendimus, jų nekontroliuoja. Tad žmogaus protas, kaip dvasios požymis, negali būti iš esmės skirtingas nuo žmogaus smegenų, kitaip protas negalėtų veikti. Argi neaišku, kad žmogaus galva, pažinimas ir protas sudaro nedalomą vieni, nors jo dalys nėra tapačios?

Tą patį galime pasakyti apie liemens, jausmų ir vertybių ryšį. Liemenyje esančios vidaus sekrecijos liaukos sukelia malonius ar nemalonus jausmus, padeda atskirti, kas organizmui vertinga ar nevertinga, o protas nustato, kas jo biologinei ar kultūrinei egzistencijai yra vertybė ar pragaištis.

Žmogaus galūnės (rankos ir kojos) – jo egzistencijos praktiniai įrankiai. Jie klauso valios diktato su viltimi bei tikėjimu, kad judesys teiks reikšmingą rezultatą. Štai taip ir vyksta žmogaus sąmoningas gyvenimas.

Šie pavyzdžiai leidžia suprasti, kad žmoguje veikianti negamtinės kilmės dvasia nėra kažkas iš esmės skirtinga nuo kūno funkcionavimo, kuris yra žmogaus gyvenimo pamatas. Taigi gamtiška ir negamtiška žmoguje sudaro vieni.

Žmogaus struktūros triada krikščionių literatūroje paprastai neminama, nes siela suprantama kaip dvasia, o sielos funkcijos atitinka psichologų nustatytas psichines funkcijas. Siela laikoma nemirtinga, nes ji – dieviškosios dvasios dalelytė. Dievas yra dvasia. Vadinas, žmoguje esama Dievo. Todėl su juo žmogus gali bendrauti kaip su partneriu, draugu, geriausiu patarėju, ganytoju. Netradiciniai teologai pagal Jėzaus Nazariečio pavyzdį Dievo ir žmogaus sąsają laiko tokia stipria, kokia yra tarp mylinčio Tėvo ir mylinčio Sūnaus. Tą idėją ugdymo mokslui prasminga. O kūno ir dvasios sąsajos, aišku, yra ne vienalytės, bet neatskiriamos.

3. Asmuo kaip socialinis individas ir asmenybė

Žmogaus individas yra nepakartojamas, vienas toks pasaulyje, nors turi visus minėtus

žmogaus požymius. Bet jis nėra vienišius. Jis gimsta ir gyvena tarp kitų individų, su kuriais jį sieja egzistenciniai ryšiai. Be kitų individų sąsajų su juo nebūtų galima gyventi. Sąsajos su žmonių aplinka, su įvairiomis grupėmis individą daro asmeniu. Iš pradžių jis būna tik šeimos grupės asmuo, paskui – darželio, mokyklos, paso bei valstybės, kokios nors darbo ar religijos bendruomenės asmuo. Kas būdinga asmeniui? Jis

- yra grupės narys,
- kontaktuoja, bendrauja su grupės nariais,
- vykdo grupės nario pareigas,
- atsakingas grupei,
- veikia, kuria pagal grupės tikslus ir interesus.

Asmuo skiriasi nuo eilinio individo pirmiausia jo socialiniais, kultūriniais, dvasiniais ryšiais su aplinka, po to – socialiniu statusu, kurį jam skiria grupė pagal jo asmeninę vertę grupei. Jis įgyja tam tikrą rangą grupėje – aukštą vidutinį ar žemą. Tai asmuo jaučia, dažnai panaudoja tą statusą savo ar visuomenės interesams.

Asmuo išgyvena ir asmeninį statusą grupėje, kurioje jis yra užsiangažavęs. Jis žino, kokią vietą užima tarp grupės narių. Ne visada sutampa jo asmeninis ir socialinis statusai. Dažnai asmuo pervertina savo reikšmę. Jeigu tai jis parodo savo aplinkai, susilaukia neigiamos reakcijos, ir jo socialinis statusas staiga krenta.

Mokykloje mokinys dažniausiai vertinamas kaip asmuo, kaip jis vykdo mokinio statuso vaidmenį. Jo individualybe mažai domimasi, o dar mažiau – jo vidiniu gyvenimu, asmenybe.

Individualybė yra asmens skirtųjų nuo visų kitų individų visuma. Dėl jos, kaip anksčiau sakytą, individas nepakartojamas. Nepakartojami individualybės pažiūrų niuansai, įgimti gabumai, įgyti mąstymo ir praktinės veiklos sugebėjimai, savitas charakteris, elgesys, savita refleksija. Ugdant žmogų, pirmasis uždavinys – pažinti ir suprasti individualybę.

Asmenybė iš prigimties ir yra individualybė – savitas individo savybių ir bruožų derinys. Kai kurie psichologai tuo ir pasitenkina apibūdindami asmenybės esmę. Tačiau asmenybė formuojasi įgimtos individualybės savybių pagrindu. Bręstant asmenybei, keičiasi ir individualybė.

Asmenybė apibūdinama įvairiai. Vieniems ji yra tai, kuo žmogų laiko kiti, antriems patinka asmenybe vadinti žmogų kaip vertybių nešiotoją bei reiškėją, tretieji asmenybę laiko vientisa, dorą subjektą, ketvirtieji mano, kad asmenybė yra visuomeninis individas arba dvasinė individualybė. Visi apibūdinimai daug pasako.

Derėtų nepamiršti, kad asmenybė iš prigimties yra laisva ir vientisa individualybė, taip pat kintantis jautrus subjektas kaip socialinė vertybė, bręstanti ar subrendusi savo epochos kultūroje, aktyviai, kūrybingai veikianti būtybė. Asmenybės būna doros ir nedoros, nusiikalstančios ir nickuo nekaltos, klystančios ir be dėmių, šventos ir nuodėmingos. Asmenybę išaukština individas savo gyvenimo praktika, teikiančia gėrio aplinkai ir sau. Taigi asmenybės esminiai požymiai yra:

- įgimta, vientisa ir laisva individualybė,
- bręstanti ar subrendusi dvasinė epochos kultūra,
- socialinė vertybė,
- aktyvi ir kūrybinga būtybė,
- kintantis subjektas.

Šitokiam asmenybės esminių požymių išvardijimui reikia atskleisti jų turinį.

Kai teigiama, kad individualybė įgimta, remiamasi faktu, jog kiekvienas individas gimdamas atsineša kompleksą genų, modeliuojančių ne tik žmogaus tipą, bet ir veikiančių jo individualias skirtības, kurios viena su kita susijusios sunkiai išvelgiamais saitais, sudarančiais vientisą žmogaus būtybę. Vientisumas skleidžiasi ne tik fiziologinių funkcijų sąveika, bet ir asmenybės gyvensena. Jau vaikui pa-

stebimos pastangos derinti mintį su reiškiama žodžiais, o žodžius – su veiksmais, elgesiu. Vaikas visada sako savo tiesą, pastebi melą, dėl jo išgyvena. Tik suaugusieji išmoko jį melo, dviveidiškumo, žiaurumo, nes ir juos išmokė dviprasmybių, kitokio blogio gyvenamosios epochos konkreti situacija, kurioje prabėgo vaikystė, jaunystė, sambranda.

Tačiau daugelis žmonių paklūsta savo vientisai prigimčiai, nori ramiai, teisingai, dorai gyventi. Subrendusi asmenybė gyvena ir veikia pagal epochos aukščiausias kultūrinės ir dvasinės vertybes. Ji – dvasios aristokratas, t. y. geriausias savo kultūrinio ir dvasinio gyvenimo valdovas. Kartu ji didi socialinio gyvenimo vertybė.

Žmogus gimsta absoliučiai laisvas. Bręsdamas susiduria su kitais individualais, kurie dažnai atima jam laisvę. Jis supranta, kad niekas negali atimti kitam laisvės. Taip absoliuti laisvė susieta su pareiga neatimti kito laisvės. Nusikaltėliai būna izoliuojami, suvaržoma jų laisvė, bet ir kalėjimas neatima laisvos žmogaus dvasios.

Laisvė yra pagrindinė sąlyga reikštis įgimtam žmogaus aktyvumui ir kūrybingumui. Veikdamas, kurdamas jis susiduria su objektyvia tikrove, su medžiaga, su žmonėmis, keičia aplinką, kinta ir pats kaip subjektas išgyvendamas, vertindamas aplinkos palankumą ar pasipriešinimą ir tai, ką jis daro.

Bet kuri veikla, bet kokia kūryba pasiglemžia visą žmogaus individualybę ir asmenybę: kūną ir dvasią, pažinimo jėgas ir protą, jausmus ir vertybių kraitį, vaizduotę, valią ir siekius.

Taip apibūdinus esminius požymius, lengviau suvokti, kad asmenybė yra reali laisvo žmogaus individualybė, atsiskleidžianti savo meto aukščiausiomis socialinėmis, kultūrinėmis ir dvasinėmis vertybėmis, aktyviai bei kūrybingai dalyvaujanti veikloje savo ir aplinkos gerovei. Ugdymo uždavinys – padėti individualybei aktyviai stiprinti savo fizines ir dvasines jėgas, suorientuoti ją, kur ir kaip galėtų pritaikyti savo gebėjimus įvairiai tautos egzistencijai. Tam reikia gerai pažinti asmenybės ypatybes, kad jas būtų galima ugdyti.

4. *Asmenybės bruožai ir jų plėtotė*

Nors asmenybė yra vientisa, aktyvi, kūrybinga ir laisva, ji vis dėlto susideda iš individualybei būdingų pastovių, skirtingų požymių, vadinamųjų ypatybių. Jų daug. Kai ypatybės sudaro tam tikrą konkrečiai asmenybei būdingą kompleksą, jis tampa asmenybės bruožu. Asmenybės bruožų teoretikai suskaičiuoja nemažai, juos grupuoja. Taip pat buvo atliekami faktoriai tyrimai, ieškoma tokių bruožų, kurie aprėptų arba kildintų specialias savybes. Tokie bruožai vadinami faktoriais. Visa tai yra nesena psichologinių tyrinėjimų istorija.

Mums rūpi klasikiniu požiūriu žvelgti į dabarties Lietuvos žmogaus asmenybę, remiantis patirtimi, atskleisti ryškius bruožus, stambesnius individualybės darinius. Skiriame įvairius *fizinius, psichinius, socialinius, kultūrinius, dvasinius asmenybės bruožus*.

Fiziniai asmenybės bruožai pasižymi *sveikata, jėga, vikrumu*. Ugdant asmenybę, pirmiausia tvarkoma higieninė aplinka, mokoma jaunimą pačiam susikurti higieninę aplinką, gyventi pagal higienos reikalavimus, nes higiena yra sveikatos mokykla, visokių ligų profilaktika. Būsto, asmeninė, tarpasmeninių santykių higiena turi būti šeimos, vaikų įstaigų, mokyklų kasdieninis praktinis uždavinys. Žinoma, susergama ir geriausiomis aplinkos bei individualios higienos sąlygomis: užsikrečiama, yra paveldimų ligų ir kt. Ligos nemenkina asmenybės vertingumo, bet silpnina jos potencialą, mažina darbingumą ir pan.

Ne mažiau sunkus ugdymo uždavinys – didinti jaunimo fizinę jėgą bei atsparumą neišgyvendinti ar stiprumo reikalaujantiems gyvenimo uždaviniams spręsti. Jau kūdikystėje,

vaikystėje daroma speciali mankšta, nurodoma fizinio lavinimo vadovėliuose. Speciali mankšta būtina ir fiziškai neįgaliesiems. Siekiama ugdyti jų fizines jėgas, patvarumą, atsparumą, kad jie gebėtų aktyviau dalyvauti sveikųjų gyvenime.

Speciali mankšta reikalinga ugdati vaikų ir jaunimo vikrumą, judesių gracingumą. Šios savybės reikalingos ne tik estetinei fizinei kultūrai, bet ir praktinio gyvenimo bei darbo reikalavimams vykdyti.

Psichiniai asmenybės bruožai – organizmo ryšių su pasauliu kokybės įrankiai. Skirtini šie svarbesni asmenybės psichiniai bruožai: *intelektinis imlumas, mąslumas, veiklumas*.

Intelektinis imlumas garantuoja teorinės ir praktinės informacijos bei patirties gausą, būtiną dvasios aristokrato reputacijai. Šitokia gausa naudinga solidžiai kompetencijai bei nepriekaištingai darbo ar profesijos kokybei, kuri apibūdina subrendusią asmenybę, tinkamą aukštos kultūros gyvensenai. Jeigu ugdymo programos ir metodai neorientuoja pedagogų į brętančios asmenybės psichinio imlumo plėtotę, atsižvelgiant į psichinių procesų išsivystymo lygį bei galias, žlugdo jaunosios kartos rengimą kokybiškai spręsti atsakingus darbo uždavinius. Perkrautos mokymo programos, akademinio tipo vadovėliai, skubotumas lavinant intelektą trikdo psichinio imlumo plėtotę.

Mąslumas – tai toks asmenybės psichinis bruožas, kuris leidžia individui svarstyti bet kokią mintį, išskylančią klausimą, laisvai ir pagrįstai apsispręsti vertinant informaciją, patirtį. Mąstantis žmogus randa optimalius veiklos turinio, formų, organizacijos sprendimus. Tai aišku, bet ne visada mąstoma, dažnai pasitenkinama primityvaus nurodymo vykdymu. Išugdytas nuolatinis poreikis mąstyti kaip tik skatina nepaliaujamą mąslumą, įvairių užduočių sprendimą.

Nei psichinis imlumas, nei mąslumas neišugdys, jeigu nebus priešinamasi mąstymo

inercijai, tingumui, abejingumui. Nuolatinis tėvų ir pedagogų veikimas sudarant sąlygas savarankiškai apsvarstyti situacijas, užduotis, žaidimų organizacijas sudarys progą psichiniam veiklumui didėti. Toks veiklumas – asmenybės intelekto ir inteligencijos augintojas. Tai verta įsidėmėti.

Socialiniai asmenybės bruožai sunkiai suskaičiuojami. Pasitenkinsime trimis: *bendravimo gebėjimai, bendradarbiavimo jėga, visuomeniškumas*.

Bendravimas – tai keitimasis mintimis, idėjomis, jausmais bei emocijomis, sąveikavimas sprendžiant gyvenimo uždavinius. Bendravimas reiškiasi partneriškumu, draugyste, nesuinteresuotais meilės ryšiais, rūpesčiu ir pagalba. Bendravimo meno mokoma pavyzdžiais, net pratybomis. Laikantis etiketo taisyklių, moralės normų sąveikaujant, ugdomas dvasios aristokratas, taurinama socialinio atmosfera, skaidrinami visuomenės santykiai.

Bendradarbiavimas yra ne kas kita kaip bendravimas vykdant bendro darbo uždavinius. Čia veikiama pagal sutartį, įsipareigojimus bendrai siekiant praktiškai reikšmingo rezultato. Sąveiką darbe paprastai reguliuoja tam tikra darbo organizacija šeimoje, mokykloje, įstaigoje, įmonėje. Už bendro darbo rezultatus atsiskaitoma, atlyginama materialinėmis vertybėmis, padėka ar kita forma.

Asmenybės visuomeniškumas skiriasi nuo minėtų veiklos formų tuo, kad individas įsipareigoja aktyviai dalyvauti visos jį supančios bendruomenės arba net valstybės gyvenime. Visų rūpesčiai yra ir jo asmeniniai rūpesčiai. Jau mokykloje ugdomas visuomeniškumas įtraukiant mokinius į savivaldos organizacinę veiklą.

Kultūriniai asmenybės bruožai randasi iš lygmens, kuriuo individas vadovaujasi *moralės, mokslo, meno bei technikos vertybėmis*. Menas ir technika sukūrė daug materialinių vertybių,

lengvai prieinamų žmogaus jauslams. Šių jausnių vertybių perėmimas daro žmogų savo laiko kultūros subjektu. Jos padeda individui dvasiškai turtėti, bet nelemia jos dvasinės didybės. Ją lemia moralė ir mokslas – nejuslinės vertybės, kurios žmogaus perimtos stimuliuoja visuomenės kultūros pažangą, aukštesnį, šviesesnį individo gyvenimą.

Dvasiniai asmenybės bruožai krikščioniškoje kultūroje matyti iš to, kaip vykdomos dorybės. Jos skiriamos į pagrindines dorybes ir dieviškąsias. Pastarosios – tai *tikėjimas, viltis ir meilė*. Pagrindinės yra šios: *išmintingumas, teisingumas, tvirtumas, susivaldymas*. Šios septynios dorybės grindžia krikščionio dvasinį gyvenimą. Kaip matyti, jos tinka ir kiekvienam doram žmogui, ir nekrikščioniui.

Ištirti asmenybės bruožai galėtų būti taip grupuojami (žr. lentelę).

Ši asmenybės bruožų apžvalga padeda orientuotis, kokią asmenybę privalo ugdyti psichopedagogas. Jo veikla turi apimti dvasinius, kultūrinius, socialinius, psichinius ir fizinius asmenybės aspektus, visus galimus bruožus, dar ir tuos, kurie neišvardyti lentelėje. Jie yra sėkmingos asmenybės egzistencijos pamatas.

5. Asmenybės pašaukimas, profesija, darbas ir ugdymas

Asmenybės bruožų visuma ir jų sąveika reikalinga siekiant normaliai gyventi besikeičian-

čioje darbo visuomenės situacijoje. Tačiau jų neužtenka: visuomenėje vyksta nuolatinė darbo rūšių kaita ir dalijimasis darbo vietomis pagal galimybes dirbti. Tas galimybes garantuoja darbo vietų nepakankamumas, užimtumas ir kandidatų į jas profesinės kvalifikacijos.

Profesinė kvalifikacija – svarbi asmens kozybė. Šiuolaikinėje Vakarų civilizacijoje sudėtinga technologija reikalauja gero bendrojo ir specialaus pasirengimo. Gimnazija ir universitetas – įstaigos, kurių baigimo pažymėjimai yra būtina sąlyga vidutiniškai ar gerai darbo vietai užimti. Tačiau ne bet kokie pažymėjimai ar diplomai tinka. Darbo pobūdį turi atitikti profesijos diplomai. Vadinasi, reikia turėti diplomą profesijai. Kokią profesiją pasirinkti, kokią įgyti, vienas sunkiausių asmenybės gyvenimo klausimų (plg. 4).

Atsitiktinės specialybės rinkimasis, neatsižvelgiant net į jos reikalingumą darbo rinkai, nei į jos asmenybės struktūros atitikimą, yra žalingas asmens ir žmonių gyvenimui. Nesėkmė būna garantuota: karjeros, t. y. darbo sėkmės, ir pasitenkinimo darbu perspektyvos labai menkos. Žinoma, pasitaiko, kad atsitiktinis profesijos pasirinkimas nesutrukdo sėkmei. Tačiau atsitiktinumas labai rizikingas. Kam rizikuoti savimi ir artimaisiais? Todėl protinga vadovautis psichologų patarimais renkantis specialybę, o paskui ir darbą pagal specialybę, profesiją. Tokių patarimų mokslas vadinamas karjeros, arba darbo sėkmės, psichologija.

Lentelė

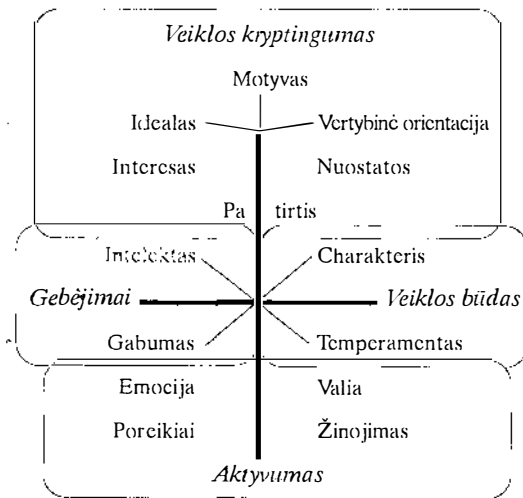
<i>Fiziniai bruožai:</i>	Sveikata	Jėga	Vikrumas	Stiprumas
<i>Psichiniai bruožai:</i>	Intelektinis imlumas	Mašlumas	Psichinis veiklumas	Charakteris
<i>Socialiniai bruožai:</i>	Bendravimo gebėjimai	Bendradarbiavimo galia	Visuomeniškumas	Tautiškumas, pilietiškumas
<i>Kultūriniai bruožai:</i>	Dora	Mokslumas	Meniškumas	Techniškumas
<i>Dvasiniai bruožai:</i>	Išmintingumas Tikėjimas	Teisingumas Viltis	Tvirtumas Meilė	Susivaldymas

Jau nuo šio šimtmečio pradžios amerikietis Frenkas Parsonas davė tris patarimus renkantiems profesiją:

- žinoti darbo, kurį renkiesi, reikalavimus,
- pažinti save: savo norus, gabumus, charakterį,
- lyginti save su darbo reikalavimais, nustatyti savo tinkamumą darbui.

Milijoninių darbo kandidatų tyrimais nustatyta, kad daroma daugybė rinkimosi klaidų. Sunkus profesijos rinkimosi vyksmas. Psichopedas privalo padėti jaunimui įveikti šį daugkartinį aktą.

Pirmasis psichopedo uždavinys – sužinoti ugdytinio orientaciją į pasaulį, į žmones, į darbą. Tam reikia sužinoti jo svajonę, ką veiks baigęs mokyklą. Svajonę susijusi su visa asmenybės psichologine struktūra, iš kurios analizės galima suvokti, kas yra, kam tinka asmenybė. Vadovaudamasis asmenybės saviraiška gyvenime psichopedagogas visa tai turi žinoti. Todėl tikslinga čia bendrais bruožais pavaizduoti psichologinės asmenybės struktūrą, kad būtų lengviau orientuotis patariant, kuo būti, kokiam būti, kaip veikti dėl visų sėkmės.

Psichologinė asmenybės struktūra

Iš paveikslo matyti, kad psichologinė asmenybės struktūra susideda iš dviejų susikertančių linijų – iš vertikalios ir horizontalios. Vertikalią liniją vaizduoja asmenybės aktyvumo šaltinius (poreikius, emocijas, žinojimą, valią) ir aktyvumo bei veiklos kryptingumą (interesus, idealus, nuostatas, vertybines orientacijas). Horizontalioji linija rodo jos gebėjimus (gabumus, intelektą), veiklos būdą (temperamentą ir charakterį).

Renkantis profesiją, svarbiausia žinoti asmenybės kryptingumą, t. y. tuos motyvus, kurie lemia pasirinkimą, o juos turėtų lemti interesų, idealų, nuostatų ir vertybinių orientacijų derinys, atspindintis asmenybės pašaukimą – tvirtą norą visą gyvenimą veikti kokioje nors darbo srityje. Gebėjimas, t. y. tiek įgimti gabumai, tiek išugdytas jų pagrindus intelektas, yra tikrai sąlygos sėkmingai veiklai, o temperamentas bei charakteris tinka beveik visoms profesijoms.

Mokyklos psichologas į visa tai atsižvelgia vadovaudamas profesinei informacijai, orientacijai ir konsultacijai. Be tokios pagalbos sunku tikėtis, kad kraštas susilauks tinkamų darbininkų ūkiui, kultūrai, švietimui.

6. Dvasinė kultūra – asmenybės branduolys

Taigi, apžvelgiant žmogaus struktūrą, verta dar kartą įsigilinti, kas svarbiausia toje struktūroje: kūnas, siela ar dvasia? Kai kurie pernelyg rūpinasi savo kūnu, pavyzdžiui: kultūristai, manekenės, visų rangų krašto „mis“. Kai kas pernelyg domisi savo psichinėmis galiomis. Antai vienas didžiuojasi mokąs 20 užsienio kalbų, kitas – šachmatų didmeistris, trečias – jausmų galia. Visa tai nėra peiktina, jeigu neužmirštama, kad žmogus pirmiausia yra dvasinė būtybė.

Kad suprastume žmogų kaip dvasinę būtybę, verta prisiminti kūno, psichikos, dvasios skirtumus, nors jie sudaro vienį. O dvasia yra

visa tai, kas nėra kūniška ar psichiška, kas nepasiekiamas pojūčiams, ko jie neatspindi.

Mokslas tiria daiktus ir reiškinius, kurie prieinami pojūčiams. Mokslas – tai pojūčiais surinktos medžiagos analizė, apibendrinimas. Mokyklos pirmiausia moko akivaizdžių dalykų. O kas tie neakivaizdūs, pojūčiams neprieinami dalykai?

Na, tarkim, yra toks reiškinys – garbė, bet niekas garbės nematė, negirdėjo, nepalietė, neuostė, neragavo. Štai pojūčiams neprieinamas dalykas, bet jis prieinamas žmogaus dvasiai. Kas nors pasakys, kad garbė yra daugelio matytų garbingų veikslių apibendrinimas, ir tiek. Tai tik abstrakcija. Taip, abstrakcija, bet ją atliko ne pojūčiai, ne pojūtinis mąstymas. Abstrahuoti gali tik žmogaus dvasia: nerasta gyvulio, kuris gebėtų abstrahuoti.

Pateiksiu pojūčiams neprieinamų dalykų pavyzdžių.

Objektyvios tikrovės dalykai:

- būtis – nebūtis,
- santykis – nesąryšingumas,
- begalybė – ribotumas,
- amžinybė – laikinumas.

Žmogaus vidaus dalykai:

- protas – beprotybė,
- mintis – nesuprantamumas,
- išmintis – kvailystė,
- tikslas – atsitiktinumas,
- prasmė – beprasmybė,
- laisvė – vergovė.

Dorovė:

- dorybė – nedorybė,
- teisumas – melas,
- tvirtumas – silpnybė,
- susivaldymas – palaidumas,
- tikėjimas – abejingumas,
- viltis – beviltiškumas,
- meilė – neapykanta.

Iš tų pavyzdžių matyti, kad abstrakcijos, abstraktus mąstymas yra žmogaus dvasios

įrankis geriau pažinti pasaulį ir metapasaulį. Tikrai abstraktus mąstymas baigia žmogaus dvasinę kultūrą. Todėl mokyklos aukščiausias dvasinio ugdymo tikslas – padėti studentams išmokyti mąstyti ne tik konkrečiomis, bet ir abstrakčiomis sąvokomis, kurios leidžia įsišmelkti į giliausius būties sluoksnius. Tam padeda kalba, kuri atspindi ne tik konkretybę, pojūčiais įgytą patirtį, bet ir abstrakčiausią mintį, išreikštą giliaminčio filosofo žodžiais. Ką tik išvardyti dalykai, neprieinami tiesioginiam pojūčių patyrimui, visiškai prieinami ir suprantami kalbai – tik žmogui būdingam įrankiui, kuriuo dvasinė patirtis ir dvasinė kultūra darosi savybinga asmenybei.

Kai kalbama apie dvasinę kultūrą, suprantame asmenybės pastangas kurti savyje terpę, kuri leistų jį tapti dvasios aristokratu pilkoje grupėje, pateisinti savo egzistenciją aukštos žmonių kultūros pasaulyje. Tam tikslui pateiksiu keliolika pavyzdžių.

Dvasios kultūros rodikliai:

Pasaulejautos sfera:

- 1) pažiūrų į pasaulį, jo raidą pagrindumas,
- 2) savo įsitikinimų, jausmų kontrolė ir tvirtumas,

- 3) tikėjimo skaidrumas.

Inteligencijos aiškumas:

- 4) bendrojo išsilavinimo pilnatvė,
- 5) sprendimų, svarstymų racionalumas,
- 6) apibendrinimų, išvadų atsargumas.

Savivertės branda:

- 7) savikritiškumas,
- 8) pasitikėjimas savimi,
- 9) orumas.

Dora:

- 10) sąžiningumas,
- 11) gerumas, nusiteikimas saugoti žmogų,
- 12) pakantumas.

Veiklumas:

- 13) kompetencija,
- 14) bendravimo tikrumas,
- 15) darbo įtampos ir poilsio dermė.

Visi išvardyti rodikliai gerai žinomi, bet ne visada suvokiama jų reikšmė ir prasmė asmeniui, tautos ir visuomenės gyvenimui. Gausūs faktai liudija, kad esama sunkiai pataisomų klaidų, blogos valios, tiesiog nusikaltimų dvasios kultūrai. Šiandien laikraščiai pilni rašinių apie begėdišką pasaulio suvokimą, kvailus vyriausybės ekonominius sprendimus, žmogaus teisių, orumo pažeidimus, pakantumo stoką, valdininkų nekompetentingumą. Visa tai kyla iš dvasios kultūros trūkumų.

Kaip šią dvasios kultūros rodiklių gausą išsiugdyti vientisai asmenybei. Be abejonės, dvasios kultūra ugdoma ilgai, sunkiai, nors ji pradeda nuo vaikystės, baigiama brandos amžiuje. Tik reikia nuolat dėmesio centre laikyti savo pastangų orientaciją į dvasios kultūros rodykles (plg. 3).

LITERATŪRA

1. Gage N. L., Berliner D. C. Pedagoginė psichologija. Vilnius: Alma littera, 1994.
2. Jovaiša L. Psichologinė diagnostika. Kaunas: Šviesa, 1975.

Išvados

1. Psichinės kultūros ir psichopedijos tyrimo sričių analizės rezultatai leidžia teigti, kad psichopedija turi objektyvią žmogaus raiškos kokybės tikrovę, kurią atskleidus rastųsi priemonių tobuliau rengti pedagogus bei gerinti moksleivių psichinę veiklą.

2. Psichopedijos metodologijos apžvalga įtikina, kad neprieinamos tiesiogiai stebėti psichinės savybės gali būti moksliskai ir praktiskai tiriamos bei vertinamos.

3. Mūsų pedagoginėje literatūroje ugdymo objektas – žmogus dažniausiai vaizduojamas kaip biosocialinis padaras, jo struktūra supaprastinama. Straipsnyje pateikiama išsamesnė žmogaus ir jo asmenybės struktūra, jos bruožų ugdymo psichopedijos priemonėmis turinys.

3. Jovaiša L. Hodegetika. Vilnius: Agora, 1995.
4. Jovaiša L. Profesinio konsultavimo psichologija. Vilnius: Agora, 1999.

TOWARDS THE SUBJECT OF PSYCHOPEDIA AND HUMAN EDUCATION

Leonas Jovaiša

Summary

In this article there are some foundations to a new scientific subject of educology named psychopedia. The main goal of this subject is to research techno-

logy for the training of high quality psychological and mental culture.